

ԺԵ. Դարի առաջին կէսում արեւելքի հեռաւոր հայ գաղըթներից մէկի մէջ երեւան եկած խիստ արմատական աղանդի արեւմտեան եւրոպայի բողոքական հոսանքներից որեւէ մէկի ընձիւղը լինի:

Հատ հետաքրքրական կը լինէր ժօ. ու ժէ. դարերում երեւան եկած հայ աղանդները համեմատել եւրոպայի, մասնաւորապէս անգլիական հերձուածների հետ։ Առադրութիւնը կը պարզէր, որ Մեխլուի շարժումը որոշ չափով նման է, օրինակ, ջոն Վիկլեֆի (ԺԴ. դար) շարժմանը, իսկ Թումիկի քարոզը շատ ընդհանուր գծեր ունի քուակերների (զակերս) վարդապետութեան հետ։ (Ամենաշանաւոր քուակերներից ջորջ Գոկսն ու Ջէյմ Կեյլորը նոյն իսկ ժամանակակից են հին Թումիկին միայն այն տարբերութեամբ, որ Թումիկն աւելի առաջ է սկսել իւր քարոզութիւնը, քան անգլիական հռչակաւոր աղանդի այս գործիչները, որոնցից Գոկսը ժողովրականութիւն է ստացել 1649թուականից, իսկ Կեյլորը՝ 1652ից):

Սակայն հնարաւորութիւն չունենալով այս էջերում նաեւ յիշեալ համեմատութեամբ զաղուելու վերջացնում ենք մեր յօդուածը, որի նպատակն էր մի քանի հատուածներ մատնանշելով ու ընդգծելով ցոյց տալ թէ հայ աղանդաւորական շարժման ուշագրաւ ներկայացուցիչներ են Մեխլուն ու Թումիկը, որոնք իրենց արժանի տեղը պիտի ունենան այսուհետեւ հայ հանրային հոսանքների ու աշխարհայեցքների պատմութեան մէջ Սարգիս Մայրագոմեցուն, Սմբատ Զարեհաւանցու, Յակոբ ու Մուշեղ Թոնդրակեցիների, Դաւիթ Մարեցու եւ Յովհաննէս Վահագնունու կողքին։

Երևան, 1925 թ. Յոհանար:

ԹԱԴՐՈՍ ԱԽՈՎԱԼՅԱԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱՌԱԽՈՎԱԿԱՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԵՐԻՆ ԳԻՏԵԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԻ ՄԸՆԻՒՆ

Ե.

(Ծարումակութիւն:)

22. — Կարեւորագոյնն բայց նաեւ ամենն ինձուու ինդիր մըն է քիմ. աւարտներու եւ մասնիկներու յաջող փոխադրութիւնն եւ ասոնց մէջ միօրինակութիւնը։ Սակայն այստեղ ի հարկէ մեծ անհամաձայնութիւն կայ, եւ աւարտներուն ու մասնիկներուն տարբերութեամբ բառաձեւերը բոլորով վին տարբեր երեւոյթ կ'առնուն։ Առնունք վերոյիշեալ վերջն բազմաբառ կազմութեան մէջն քրոպութեամբ, Ասի՞ ինչպէս քիմիական շատ ուրիշներ՝ անթարգամանելի է¹, ուստի Ք գրած է պարզ ՊՐՈՊԵԼ (Բ. 429). Այսափե՝ լաւ բայց ըստ Քի վարդապետութեան (Տարրաբ. Ա, էջ 66) այս ցույց աւարտը թարգմանուելու է՝ ածին, եւ այսպէս ալ գրած է Գ. “ՊՐՈՊԵԼ” (Հմետ. Բ, էջ 19 եւն): Լ այս աւարտը կը թարգմանէ ռուս, որով՝ “ՊՐՈՊԵԼ”, պրոպակել-լին², (— ասկէ՝ alcohol propylene) Ք “ալքոհոլ պրոպիլական”, Գ. “պրոփիլածնական”, Լ. “պրոպուռագային”. բայց նաեւ բարդութեամբ, “պրոպուռացքին”։ 2 չունի այս բառը. Արդ ասոր կազեղնը կ'առնու ռուսութիւնը, պրոպուռագային ալ-ռուսութիւնը (Երկուքն ալ-ռուսութիւն)։ Այս նիւթին ուրիշներուն հետ ունեցած բազմաթիւ բաղադրութիւններէն³ Ք յիշած է միայն մին՝ propylamine, զօր թարգ-

¹ Ապատակ չունի յիշել թէ յն. propylaion (ԳԴ. պրոպիլայոն 1856, էջ 105) կը մեկնէր այս ցու (ց) որուն ծագութիւն է՝ յն. hyle, հիւլե բառը։ Եւ յարմար կը գանէր թարգմանել հիւլե, այսպէս՝ ացետե ացյիտանիւլ, էթիոլ էթեռնիւլ եւն։ Ք աւ յաճախ գրած է այսպէս, օրինակ զերմ. Salicyl սառեկան եւն։ Ք գրած է այս բառերը՝ ացյիտանիւլ, էթեռնիւլ (Գ. էթեռնիւլ), առագաթին։ Լ գրած է նոյնները՝ ացյիտանիւլ, էթեռնիւլ, սառեկան, սառեկանիւլ։ Զ՝ ացյալիւլ, էթեռնիւլ, իսկ salicylic սառեկան (թթու)։

² Ա, որ բառամթերքի կողմանէ ճոխագոյն է, առանց չափ բարդութիւններ գրած է այս բառիս շաբթին մէջ, որոնցիւ յիշնը միայն վերջն երկուքը, propylphénol և “պրոպառագինուալ” եւ propylpyridine և “պրոպուռացքին”։

³ Լ որ բառամթերքի կողմանէ ճոխագոյն է, առանց չափ բարդութիւններ գրած է այս բառիս շաբթին մէջ, որոնցիւ յիշնը միայն վերջն երկուքը, propylphénol և “պրոպառագինուալ” եւ propylpyridine և “պրոպուռացքին”։

մանած է՝ “պրոպիլամիդո, որովհետեւ -ու վերջաւորութիւնը կը փոխադրէ -իս, իսկ և վերջինը պահած է -ին, որով՝ “պրոպիլուամին”¹: Բներելու համար ուրիշ օրինակ մը՝ propylglysol բառը գ կը փոխադրէ “պրոպիլստրուցիւու” (Բ., 88), որովհետեւ վերջին բառաձեւն այսպէս կը փոխադրէնք, գ էւն, իսկ և “պրոպիլստրուցիւու”-ու, որովհետեւ -ու աւարտն ինքը միշտ ունել կը փոխադրէ:

Այս շախն արդէն կը ցուցընէ թէ ինչ տար-
օրինակ ձեւեր կ'առնուն բառերը՝ աւարտներու այս
պէսպիսութեամբ։ Կրնանք օրինակ բերել նաեւ
առվորական ծանօթ բառ մը Glycerine, զասի պիտի
գտնենք թէ “քաղցրէո”, (Ք, Գ եւն), թէ “քաղ-
ցրէն” (Լ, 2³). — Glycine “քաղցրէնիո”, (Ք, Գ)-
եւ “քաղցրէնին”, (Լ, ուրիշ իմաստով “քաղցրէնին”,
2 “քաղցրէնի” այսինքն “ճենողկուզակի). — Gly-
cerose “քաղցրուց”, (Լ, 2) եւ “քաղցրանիւթն”, (Ք
եւն) (հման. Glycose). — Glycéryle “+ցրուոր,
քաղցրանիւթն”, (Լ), “քաղցրէլն” (2 — “քաղցրա-
նին, ըլլալու եր ըստ Ք, Գ). — Glycéral “քաղ-
ցրէրէլն” (Լ), “քաղցրէն” ըստ Ք։ — Glycol
“քաղցրուուն”, (Լ), “քաղցրուուն” (2, նաեւ Բ ուրիշ
բառերու մէջ, իսկ այս բառը կը գրեն “աւքաղցրիտն”)
եւն։ Իսկ երբ այլեւայլ աւարտներ համախմբուին
ի հարկէ նորանոր պէսպէս ձեւեր պիտի յառնեն,
օրինակի համար՝ Glycoline “քաղցրուին”, (Լ).
Glycosine “քաղցրուցին”, (Լ, 2), կամ անդղ. Gly-
colyl “քաղցրուէլ”, (2) եւ նմաններ, չհաշուելով
շաբթ մը բարդութիւններ, որոնց բաւական մէծ
թիւ մ'ունի Լ։

Աւելի նորանշան կը հնչեն բառաձեւերը,
երբ ոչ թէ նորակազմ, այլ հին բառ մըն է հիմա-

1. Այս առարտը կանուխէն կը թարգմանուեր
բնու, օրինակ *stéarine* "թարգմանող" (նոյնպէս ՔԲ). Եւ ասի
յաջողացդյնի փոխադրութիւն մըն է ինքնակաց բառի համար
Անոր համար այս բառիս մէջ 1 դրած է "ճարպին, բնածարպու-
թոկ ք ի հարկէ մարպիտու" 2 ալ "ճարպին եւն: ք անիտ
կը թարգմանէ միայն գործարուոր նիւթերը, անգործա-
րանաւորները՝ ին, օրինակ *alumine* "պաղլէշին, (նոյնպէս
2. 1. որ նաև "արղինկո"), *glycine* "քաղցրանին. 2 "քալ-
ցրան", և "քաղցրանին, եւ նմաններ.

9. **Բայց նաեւ բ զի եւն -ու աւարութ պալուր կը փոխադրեն -ու (phénol, փենոլ եւն). - Ըստը մ'ուրիշ բառերու մէջ՝ Ժարդմանուած է փող, ինչպէս աեանք արդեն, fucusol «գաղճիւղ» (Բ), «խօճիւղ» (Լ), նաև սիամ կամլա (Զ «գաղճլուն»), սեւ § 12:**

“ 1. գրած է բաց աստի բառերս՝ “իւղալի՛, իւղե՛,
+ շաբակ-ը, է զգութ, բառերը:

Գլիկ քով այս բառի դիմաց անուշարբութեամբ
դրուած են՝ «քաղցրաց», քաղցրանի: [թ] բառերը անոնք կը
մերպերին Glycose բառին:

Այս եւ շատ բառերը, զոր անի լ. (Խաեւ. 2), չունի
Ք. բայց ըստ իւր դրութեան (Հմմ. Տարրաք. Ա. 66) - ալ-
մանիկը կը փոխադրուի - ու (acétal, քացախան). -one - ան
ացոնե, քացախախան). -ole - ան (anisole, անիսոլ, էկտ.

կանը: Օրինակի համար դարձեալ *Menthe* անուն-բ
բառէն (զոր լ. կը գրէ նաեւ “աննութին”): Կը յօրի-
նութին ձեւերս՝ *Menthene* “անանութիւն” (լ.), “ա-
նանիւն” (2), իսկ Ք դրած է միայն “իսկութիւն
անանխոյն”, զոր ունի լ. ալ, բայց ըստ Քի դրու-
թեան ըլլալու էր “անանխածին”: — *Menthol*
“մանթոլ”, անանխութիւն, (լ.), “անանխուլ”, (2).
— *Menthone* “անանութիւն” (լ.), “անանխոն” (2).
— *Menthyle* “մանթիլ”, աննութիւնապէն, աննութիա-
նիթ, (2), “անանիւն” (2), իսկ բարդութիւննե-
րէն յիշութիւն: *Menthonitrile* “անանութաբորակիւն”
(լ.) եւ նմաններ: Մենք չենք կրնար ի հարկէ յա-
ռաջ բերել ամեն կարդի վերջաւորութիւններ ու
նախադասականները: Բայց այսչափն ալ արդէն
բաւ Է՛ իրաց վիճակը ցուցընելու համար եւ թէ որ-
չափ խառնակութիւն կը տիրէ այստեղ:

23. — Ք իւր սարրաբանութեան, նախա
շաւղին մէջ երկարօրէն, խօսելով տարրաբանական
անուանակոչութեանց մասին՝ դրած է նաեւ ՍԵ-
ՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ (Ա, էջ 60—66), բացատրելու հա-
մար թէ ինչ իմաստով ընտրած է ինքը այս կամ
այն ածանցական մասնիկը: Ինչպէս կը բացատրէ:
ինքը նուազական իմաստով առած է նաեւ առա-
մասնիկը (կը յիշէ սկանդալ, կառաքնադ, ծայրա-
եւն) զոր դրած է = -ate (sulfate, ծծմբադ¹): —
Նուազական իմաստով է ի հարկէ -ate (կը յիշէ նաւ,
նաւաէ, ձոր, ձորաէ, բլուր, բլրակ եւն), զոր դրած
է = -ite (sulfite ծծմբաէ): Միակը՝ որ նուազական
չէ, է առած, որ ընդհակառակն լինութեան, իմաստ
կու տայ իրին, բայց զոր դրած է = -ide (sulfide
ծծմբադ): — Սակայն կրկին նուազական է առաէ,
զոր դրած է = -ure (sulfure ծծմբա-է²): — Ենք

1. **Հետաքրքրական** է ասոր փաստաբանութիւնը (թէ
 “Քանզի աղքն կորուսանեն զյատկութիւնն բաղկացուցիւ
 մասանց իւրեանց, վասն պյորիկ յերկուց տեսակաց աղջ
 զիմն” որ առաւելլապես ի գործ ածի, պատշաճ վարկայ յան-
 գել առու թայց այդ ճշդիւ աղերու կրկին աստիճաններէն
 “այնոքի որ յանդին առ, յառաջ դան ի թթվուուտից որ
 յանդին առան (— օր. թթվուուտ ծծմբախն՝ *acide sulfu-*
rique) ։ որ է բարյադից սուբէանի։ — Այս պարհապաղոն
 տեսակետով աւելի իրաւացի է ԳԲ, որ ճշդիւ - առ վերը-
 սորութիւնը (թարգմանած է - առաջ, որ աւարտին համար Ք
 կըսէ, “տայ ի մեզ զիմաստ առաւելլութեան, լիութեան,
 որպէս տիղմ, տղմատք... (լամբ, չամբատք... եւն, եւ սա-
 կայն Ք դրած է սաք - -ide, ասկէ նաեւ -acide Աթեուուաք,
 երբ Աթե-Աթեաք լի եւն։ Այս աղք որ յանդին առ, յառաջ
 դան ի թթվուուտից որ յանդին ացին (— օր. պթթվուուտ
 ծծմբախն՝ *acide sulfureux*) ։ որ է նուաց աստիճանն եւն

³ Առնց ալ պատճեանաբանութիւնն է՝ “Քանզի այն բաղադրութիւնը որ յանգին օստ (=-ide) ունին զյատակութիւն» թթվուուից, եւ յօրինեն զելեկարանուազական բաղադրութիւնն. եւ որ յանգին օսէ (=-ure), ունի յաճախ զյատակութիւն թթվուուկից, ուստի առ ի գիւրութիւն մուտք եւ ի բացարութիւն նաեւ իմաստի նիւթոց, կամեց զայս օրինակ յօրջորջել:

կարծեր թէ ուրիշները շատ համալիր գտնուի
 -ադ մասնիկը իրը հայ նուազականն ըմբռնելու : Հ
 Զ եւն ուրիշներ անտարակիոյս այսպէս կը գրեն պար-
 զապէս իրը եւրոպական -ած ածանցականի տառա-
 դարձութիւնը . ինչպէս տառադարձութեամբ պա-
 հած եւն (Լ, Զ գրեթէ միշտ) նաեւ -ած, -իտ եւ -իդէ
 մասնիկները, ---ո, -իտ եւ -իդ : Անոր համար կը գրեն
 ծծմբառ (sulfate), ծծմբիդ (sulfite), ծծմբիդ (sul-
 fide), երբեմն կանոնաւորապէս ամէն բառի մէջ,
 երբեմն քիչ մ'այլակերպ օրինակ բորատ (L), սուլ-
 բորատ (2 = borate). — Ճաճիդ եւ էլուիդ (=
 bromide կը գրէ Լ, իսկ Զ “ժաճառու”¹), բայց
 “քլորիդ”, Լ “քլորիտ” (= chloride) “ծորինիդ”
 (fluoride) Լ “ծորիդ”, անչիդ (= iodide), լուրիդ
 (= chlorite) 2, բայց նաեւ “քլորուկդ”, իսկ Լ զար-
 տուղաբար դրած է այս բառիս համար “քլորալ”².
 — լուսածնիդ (= phosphite) 2, Լ վերջինս նաեւ
 “փոսփորիտ” եւ նմաններ: Գր ալ յաճախ դրած է
 նոյնպէս՝ օրինակ համար +լուիդ, +լուրիդ, էնորիդ
 եւն: իսկ -ած (գլ.-ate) Գր յաճախ դրած է ---ո,
 օրինակ +լուրատ (= Chlorat) հետեւելով հին ճեւի
 մը, բայց նաեւ ոչ միշտ, որովհետեւ ինչպէս գրած
 է նաեւ ծծմբառ (գերմ. Sulphat), նոյնպէս “փոս-
 փորաթթուալ” (Phosphat) հետեւելով գեր-
 մանական ոճին (= phosphorsaures Salz). եւ
 բաց աստի կանոնաւոր դրած է -ածոյ ձեւը իրը =
 գլ.-ure, օրինակի համար +լուրծոյ (= chlorure),
 իւնածոյ (= cyanure) եւ նմաններ³:

1 Զ այս - սուր, ունի եւն մասնիկներն երբեմն այլեւ այլ
կերպով կը գրէ. այսպէս նաև անդզ. bromyrite կը գրէ
“արծաթածածահնուրով”, carbide եւ carbonide “բնածխիստ”
(- բայց -ide “-իքով դրած են յանախ ուրիշներ ալ, նաև
դի եւ cyanide և կը գրէ “իսածէրոյ. 2 “իսածէրոյ”), անդզ.
sulphuret Զ “ծծմբուի, ծծմբիդ, բայց sulfite “ծծմբէրոյ”
usulfide “ծծմբէրոյ”, եւ նմաններ :

2 " **Քլորաղ**, հսկայաբար է, այլ մեալը ու ու թարգմանութիւն chloroselի (որ լ. գրած է **Քլորաղ**, դա լաշու). որ հօքալորա (hydrochlorate) է, Գիքի ալ Boratի համար պըրաղաղ գրեթե կը մէկնուի անոնք որ borateի մոօք կ'ըստի նաեւ sel borique. կը թողուար յիւթ նմաններ:

3 Արդեն Հ. Բաբուկյանը պատճենաբանութեանը՝ Վիեննա 1856, սորուն սկիզբը՝ էջ 34—117 կայ համառօտ քիմիաբանութիւնը, դրած էր կանոնաւորագես այս վերջաւորութիւնները (հմտութիւնը էջ 85 ճն. Եւ յաճախ)՝ sulfure համբառաց կամ համբառար (մելինելով թէ sulfure de fer բարձր՝ ծծմբութիւն հետ առաջին մասնորութիւնը կ'իմացուի). — համբառար = sulfate (ծծմբութթուածնին հետ մաքած ուրիշ խարիսխներու (— base) կամ միաւորութիւնները կը կոչէն, որպացնով աղեր կ'իմացուին. ինչպէս sulfate de fer բարձր՝ համբառար առաջական ափոխ կ'իմացուի. — համբառար = sulfite բարձր ծծմբական գերմ. schweflig, գլ. sulfurena, այժմ՝ համբառար) = գերմ. schweflig, գլ. sulfurena, այժմ՝ համբառար) թթուին միաւորութիւնները կ'իմացուին: Կը յանելու. Առաջին եղանակաւ կ'ըստի նաև chloride (քարտասուած էլեմենտու), phosphorure (ֆոսֆորաւած կամ փոսֆորու), bromure (պղոմանոր կոմբ որբաժանուած) եւայլու երկրորդ

եղանակակա կ'ըսուի Azotate (պարտիու), phosphate ֆոսֆատ, silicate (սիլիկատ), carbonate (մարտիցինատ) եւ
 այլն: — Գերմ. լեզուն ծձմբոյ եւն առաջին մրաւորու-
 թիւնը կը բացատրէ պարզապէս բարդելով երկու բառերը,
 անոր համար օր. գերմ. Phosphorarsenik (լուսածնազա-
 ռիկ, փոսփորացանիկ) է — phosphure d'arsenic, նաեւ ար-
 սենի phosphurե եւն. գերմ. Phosphorsäure (լուսակրաթ-
 թու, փոսփորաթթու) է — acide phosphorique, իսկ այս
 թիւնը բառին (ածական իմաստով) կցելով — կամ ուրիշ
 օր եւ է բառ՝ կը նշանակուի այն, զբ գլ. -ate, կամ -até
 ձևով կը բացատրէ, օրինակ փոսփորաթթունիք (Phosphor-
 saurer Kalk) է — phosphate de chaux կամ phosphate
 calcaire կամ chaux phosphaté եւ պարզ փոսփորաթթունող
 Phosphorsaures Salz) է — phosphate: Այսպէս՝ ամէն
 առերու համար բայց գերմանացիք կը գործածեն նաև
 ատ, -սի եւ -ու ձեւերը (քիչ անդամ -նց), եւ նոյնպէս
 ընեն անդղացիք, որոնց քով (օրինակի համար Զի բա-
 րարանին մէջ) քիչ անդամ մը տեսնուի գլ. -սրէի համա-
 պատասխանութ համանիկ մը եւ այն յամախ կը գրուի իրը —
 ած, օրինակ՝ Զ «bromuret» = bromide: Ասկից է որ Զ
 առ տեղ՝ ինչպէս տեսանք՝ -սու եւ -իր (-իր) մասնիկները
 դասին կը դրէ: Արդեն միջին լատ. sulfuretum կը նշա-
 սէք ծձմբամետաղները (ասկէ՝ sulfure ձեւը), եւ առօր-
 քիւնէ հոմանիկ կը համարուէր sulfuride, որ կը նշանա-
 էր ծձմբայ-միաւորութիւնն առհասարակ եւ յատկապէս
 օրինակ՝ ծձմբամետաղները: Այսօր ալ sulfure կը նշանակէ
 ծմբոյ միաւորութիւնն որ եւ է մարմնի հետ եւ sulfide
 Ընդհանրապէս հոմանիկ է, միայն յատկապէս sulfide
 կ'ոչուն այն sulfureները, որոնք թթուներու կը համա-
 պատասխանեն, իսկ Ք կը մէկնէ (Բ. 672) «sulfide»
 ձմբուա՝ «Արինակ բաղադրութիւն որ կազմի ի ծձմբոյ եւ
 ելքիարանուազ մարմնոյ միոյ. ծձմբուաք զօրէն թթուու-
 ցից են ելքիարանուազ բաղադրութիւնը եւ մամցեալ ընդ-
 հանուն համանեն ազու որը կայի ճնշմառք (sulfosels):»

blei, գլ. iodure de plomb). — մանշիւռ (Jodcyan, գլ. iodo-cyanure, լ. "մանշախաժուկ"). — մանշիստր (Jodphosphor, գլ. iodophosphure). — մանշանդի (Jodquecksilber, գլ. iodure de mercure) եւ բաղմաթիւ նմաններ: Նուազականութեան գաղափար չի պարունակեր նաեւ գլ. լեզուի տեսակէտով այս -սրէ, որ նոյն լեզուի կարեւորագոյն մասնիկներէն մին է, ամենահին (արդէն լատին) բառերէն մինչեւ նորագոյն կերտութեանց վերջաւորութիւն մ'ըլլալով: Եթէ համեմատենք այս բառերը հայերէններու հետ՝ ամէն կարդի բառ պիտի գտնենք ըստ առմանց՝ պէսպէս վերջաւորութեամբք կամ նաեւ առանց մասնկի, բայց յաճախ կը համեմատի հայերէն -ոծ, օրինակ՝ սուրպէ կարած, կարուած, հատուած, եւն, տենտրէ ներկուած, եւն, տիստրէ հիւսուած, անկուած, տուրնուրէ գարձուած, եւ անթիւ նմաններ: Ասոնք ճշդիւ կը ցուցընեն միանդամայն թէ՝ նաեւ ըստ ձեւոյ յաջող էր -ոծոյ վերջաւորութեան ընտրութիւնը: Անոր համար բաղձալի է որ այս (ծծմբոծոյ եւն) բառաձեւն ընդհանրանայ: Եւ յամենայն գէպօ պարզ -ոծ ալ պէտք է պատշաճեցընել յարակից շարքին =-իթ, ուստի՝ ծծմբոծ = sulfide: Որովհետեւ չենք կարծեր թէ հայերէնի մէջ յարմար ըլլայ -էր վերջաւորութիւնը: Ծծմբոծ եւ ծծմբոծ չեն շփոթուիր, բայց ծծմբոծ պէտք է որ գիւրաւ շփոթուի ծծմբուի հետ՝ արեւմտահայ արտարերութեան եւ ուղղագրութեան պատճառաւ, եւ արդէն երկու ձեւերը խառնակած են իրաք յաճախ ԳԲ, լ. 2, ինչպէս արդէն քանի մ'օրինակ յիշեցենք: Ի հարկէ այս շփոթութեան առջեւ կ'առնուի՝ նթէ նաեւ պահուի քի դրած ուստի ձեւը: Սակայն կը բաղձայինք որ այս յարմար մասնիկը վերապահուի -աթ կամ -իթ խմբերուն միոյն համար, այն երկու թթուներուն միաւորութեանց իւրիի մը կամ ինչպէս ք կ'ըսէ աղկազի մը (base, նոյնպէս Զ, Գ, եւ Լ "տակ"), հետ: Եւ լաւագոյն է դնել ինչպէս արդէն տեսանք, -ոստ =-աթ, որովհետեւ այս է ամենէն աւելի յաճախադէպը, մինչդեռ -իթ վերջաւորութեամբ իրապէս քիմիականք քիչ են: Աւելի հանքային բաղադրութիւնք են որ այս վերջաւորութեամբ կը նշանակուին: Հանքայինները արդէն մեծաւ մասամբ — +ար ստիպուած ենք թարգմանել: Տեսանք սակայն (§ 19) թէ նաեւ հանքաբանութեան մէջ յատուկ աւարափ մը պէտք կայ: Արդ թէ տարրաբանութեան մէջ եւ թէ հանքաբանութեան՝ այս -իթ աւարտին համար կրնար պատշաճապէս պահուիլ -ոկ վերջաւորութիւնը, զոր կը գործածէ ք եւ ունեցած է նաեւ իւր հետեւողները: Եթէ ներելի է առաջար-

կութիւն մ'ընել, — բաղձալի է որ վերոյիշեալ ամենասովորական տարրաբանական աւարտներու համար ընդունելութիւն գտնէր յաջորդ համեմատականութիւնը, այսինքն՝

- ate, --- (sulfate ծծմբոծ):
- ite, -է (sulfite ծծմբուի):
- ide, -է (sulfide ծծմբուէ):
- ure, -ույ (sulfure ծծմբուածոյ):

Այսպիսով որ եւ է հօմութեան եւ շփոթութեան տեղի չի մնար, մինչդեռ անհրաժեշտորէն պիտի շփոթուին -էր եւ -էր հայերէնի մէջ՝ գոյութիւն ունեցող կրկին արտասանութեան եւ ուղղագրութեան պատճառաւ, բայց նաեւ հայերէն -ոէ (-ite) եւ -ուէ (-ure) աւարտները՝ թէ ընդհանուր նմանութեան եւ թէ տպագրական յաճախադէպ վրիպակներու («, ») պատճառաւ: Բաց աստի -ուէ իրական նուազականը յարմար չէ ըստ իմաստին: Իսկ թէ -ոտ, -էր, -էր եւրոպական աւարտները հայ բառերուն ծայրը կցել լեզուաբանօրէն որչափ ուղեղ կրնայ ըլլալ, ննդիր մըն է, որուն յետոյ պիտի անդրադառնանք:

Մեր լեզուին մէջ ունինք վերջաւորութեանց եւ մասնիկներու մեծ թիւ մը, որոնցմէ մին կամ միւսը կրնար պատշաճեցուիլ: Բայցի հարկէ դժուար է գտնել միակ մասնիկ մը, որ օտար լեզուի մասնկան կամ աւարտին ամէն առմանց համապատասխանէ: «Սոյն -իթ բժշկական բառերու մէջ կը նշանակէ -ախու, -ոտող կամ նաեւ -բորբ, ինչպէս այժմ ոմանք կ'ուղեղն, բորբգում՝ «բարին արմատականը (օրինակ՝ diphthérite եւն)» Ք, ԳԲ, 2 կը դնեն «կեղծամաշկութիւն», իսկ լ. բաց ի այս եւ նման բառերէն՝ նաեւ «թաղանթաբնորբ» եւն): Անցողակի նկատենք թէ ՀԲ Յաւելուածին մէջ իբր գաւառական բառ կը նշանակէ այս իմաստով ու վերջաւորութեամբ՝ «Ակնիտ», (աչքի հիւանդութիւն գրաստուց): Իսկ «Առձեռն», արդէն հայ հին բառերու կարգը գասած է: Ամատունի չունի այսպիսի բառը մը. իսկ ՀԲ. Անձաւեան առած է ՀԲ. է: «Սոյն պէս -ոտ ընդհանրապէս նուազական իմաստ ունի, աւելի ճիշդ՝ թերութեան, անջատութեան եւ հեռաւորութեան (հմմտ. բացառ, իւրամատ եւն) մոգք, եւ ասոնկ յարմար չէ իբր = աթ. — (ունինք նաեւ բառեր նոյնպիսի վերջաւորութեամբ, որոնց գոնէ մէկ մասը կամ տարրեր ծագում ունի, կամ եթէ նաեւ նոյն այլ եւս նոյն իմաստն զգալի չէ. հմմտ. «ակնանադ», որովայթ, «արմատ», «արմ», եւ նմաններ): Բնական է որ մեր լեզուին մէջ կան բառեր՝ որոնք -էր ալ կը վերջանան, հին թէ նոր (հմմտ. +ոտիք՝ քաղ, Աճառեան՝ էջ 1121, չոտիք՝ փայտէ

փականքի ատամները, անդ 597, բայց Ամառ. 362 կը յիշէ նաեւ հոգոր ձեւը. բաց աստի հմմա. իծեն բառը. — կը թողունք յիշել ուրիշ բառեր: Շատերը կրկնաւորներ են: Սակայն այս բառերուն մէջ դժուարաւ կրնանք գտնել իրական կամ կենդանի մասնիկ մը չեր: Մէնք ունինք սովորական բառակերտեր՝ որ, որի, որու եւն (-ին, տես վարը):

(Ծարունակելի):

Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ

ԽԱԶ ԲԱՐԻ ՄԱՍԻՆ

Գ. Ֆնտղլեան (ՀԱ. 1926, թ. 1-2, էջ 95, 96) այն կարծիքն է յայտնում, թէ մեր խաչ բառը անցած է հայերին ասորիներից՝ քրիստոնէութեան հետ միասին: Դա ասորական խորդշ կամ խորդ բառն է, որ նշանակում է սուրբ (համ. արար. սուրբ = սուրբ): Այս բառի խաչ դառնալու ձամբան շատ որոշ չէ հեղինակի համար. նախ նա կարծում է, որ դ եւ շ ձայները ձուլութով՝ դարձած են չ. անմիջապէս սակայն նրան թւում է, որ կարող է եւ այլ ձեւով պատահած լինել. կարող է դ-ն ընկած եւ շ-ն չարձած լինել: Գալով ու կամ ո ձայնաւորին՝ նա նախ կարծում է, որ դա մի երկար ո էր, որ «դիւրաւ ա-ի կրնայ փոխութիլ». անմիջապէս սակայն նրան թւում է, որ կարող էր եւ այլ ձեւով պատահած լինել. նախ ո-ն կարող էր ընկնել եւ բառը դառնալ խորդ, իսկ յետոյ, «որովհետեւ հայը չի սիրեր երկու-երեք բաղաձայներու տառախումբ մը»՝ մէջը մտցրած լինեն ա ձայնաւորը: Այս հաշուով բառի փոփոխման աստիճանները պէտք է լինէին՝ խորդ — խորդ — խաչ — խաչ. կամ առաջին ենթագրութեամբ՝ խորդ — խաչ:

Բայց յօդուածագիրն ասում է թէ խորդ կամ խորդ բառը մտած է քրիստոնէութեան հետ. իսկ այդ բառն իրեւ խաչ արդէն գրուած է Ս. Գրքի մէջ և. դարի սկզբին: Եթէ մինչեւ իսկ ընդունենք, որ բոլոր հայերը առաջին դարի վերջին (100 թ. Ք. յ.) արդէն քրիստոնեայ էին եւ ամէնքն ամէն օր ասում էին «խորդ օգնեանձ», այնուամենայնիւ երեք հարիւր տա-

րին (100—400) շատ քիչ ժամանակ է խորդ-ը խաչ դառնալու համար: Մի լեզու, որ 1500 տարուայ ընթացքին մինչեւ իսկ շատ բարբառների մէջ անփոփոխ պահել է բազ, հաջ եւ նման բառեր, կարծում ենք աւելի երկար ժամանակի կարիք ունէր խորդ-ը խաչ-ի փոխելու համար:

Աւելորդ է, կարծում ենք, ասորիներին դիմել մեր խաչ բառը գտնելու համար: Դա մի շատ սովորական հայերէն բառ է: Նոյն Արարատեան դաշտում, ուր թարգմանուել է Ս. Գիրքը, նոյն կողք եւ Փարպի գիւղերում, ուր ծնուել են Եղնիկն ու Ղազարը գեռ մինչեւ այսօր այդ բառը գործ են ածում իր բուն նշանակութեամբ: Նախջուանում, Արաքսի ափին, գինաւետ Գողթն գաւառում, խէջ են ասում այն երկնջի փայտին, որ այս Կ ձեւն ունի եւ որ գնում են ողկուզառատ ճիւղերի տակ՝ գետնից բարձր պահելու համար: Այդ նոյն փայտին Սիմիք եւ Գանձակ ասում են խեչակ, Արարատեան դաշտում — խչմար (տես Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 274): Որ խէջ-ը խաչն է կարելի է տեսնել խէջախպէր եւ խաչախպէր բառերից. «Էրեսը իէջ հանել» եւ «էրեսը խաչ հանել» ոներից: Խէջը կամ խէջակը լինում է եւ այս Կ ձեւով, որ գնում են ուրիշ երերի տակ իր նեցուկ (Անդ):

Խաչերկաք կամ խէջերկաք Արարատեան դաշտում ասում են այն եռաթեւ երկաթին (լաւ նկատէք՝ եռաթեւ եւ ոչ բառաթեւ), որ այս Կ ձեւն ունի եւ որ գնում են վառ թոնրի բերանին, վրան կաթսաներ շարելու համար (տես Ամատունի. էջ 267): Այս երկաթը մեծ դեր է խաղում մէր ժողովուրդի հաւատքի մէջ: «Ճէմքի տակ խաչերկաթը կը զնեն, որ նորից չվերագունան չուօտները»: «Խաչերկաթը դուրս են ձգում, որ կարկուտը կտրուի» (Անդ 267): Խնչպէս տեսնում էք խաչերկաթի ձեւը կապ չունի քառաթեւ խաչի հետ եւ ոչ խաչերկաթի հետ կապուած հաւատքը — քրիստոնէութեան հետ: Այս հաւատքը խորդին հնութիւն ունի եւ գալիս է մեր հեթանոսութեան օրերից: Ս. Սահակի եւ Ս. Մաշթոցի ժամանակ հայ պառաւները շատ անգամ առած կը լինեն կարկուտի առաջը՝ խաչերկաթը դուրս ձգելով տանից եւ շատ անգամ չարքերի մուտքն արգելած կը լինեն՝ գնելով շէմքի տակ . . . խաչը պատահում